

Boşanmış Türk Göçmen Kadınlara Sağlanan Sosyal Hizmetler: Belçika Modeli Örneği¹

Görkem Kelebek Küçükarslan²

Reyhan Atasü Topcuoğlu³

Boşanmış Türk Göçmen Kadınlara Sağlanan Sosyal Hizmetler: Belçika Modeli Örneği	Social Services Provided to Divorced Turkish Immigrant Women: An Example of the Belgian Model
Öz Bu araştırmanın amacı Belçika’da boşanmış Türk göçmen kadınlara sağlanan sosyal hizmet modelini anlamaya çalışmaktır. Araştırmanın çalışma grubu Belçika’nın Antwerp şehrinde yaşayan 5 boşanmış Türk göçmen kadın ve kadınlara hizmet sağlayan kuruluşlarda çalışan 5 sosyal hizmet uzmanı ve 1 avukat olmak üzere toplam 11 katılımcıdan oluşmaktadır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Görüşmeler, yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler araştırmacılar tarafından deşifre edilmiş, metne dökülmüş ve MAXQDA nitel analiz programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre Belçika’da boşanmış kadınlara sağlanan hizmetlerin kültürel ve toplumsal kodlara rağmen kadınları güçlendirdiği sonucuna varılmıştır.	Abstract The aim of this study is to understand the social service model provided to divorced Turkish immigrant women in Belgium. This study group of the research consists of 5 divorced Turkish immigrant women living in Antwerp, Belgium, 5 social workers and 1 lawyer working in organizations providing services to women, 11 participants in total. Qualitative research method was used in this study. Interviews were conducted using a semi-structured interview guide. The data obtained from the interviews were transcribed and analyzed using MAXQDA qualitative analysis software. According to the results of the study, it was concluded that the services provided to divorced women in Belgium empower women despite cultural and social codes.
Anahtar Kelimeler: Belçika, Boşanma, Göç, Kadın, Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmetler	Keywords: Belgium, Divorce, Migration, Women, Social Work, Social Services
JEL Kodları: I18, I31, I38	JEL Codes: I18, I31, I38

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Bu çalışma 25.10.2020 tarihli ve 35853172-300 sayılı Hacettepe Üniversitesi Etik Kurul Onay Belgesi ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	Yazar 1’in makaleye katkısı %50, Yazar 2’nin makaleye katkısı %50’dir.
Çıkar Beyanı	Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

¹ Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Reyhan Atasü Topcuoğlu danışmanlığında Görkem Kelebek Küçükarslan tarafından “Feminist sosyal çalışma perspektifiyle kadınların çekişmeli boşanma deneyimleri” başlığı ile tamamlanarak 18.11.2022 tarihinde savunulan Doktora tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, gkelebek@cumhuriyet.edu.tr

³ Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ratasu@hacettepe.edu.tr

1. Giriş

Batı Avrupa ülkesi olan Belçika her ne kadar küçük bir yüz ölçümüne (30.528 km²) sahip olsa da kendi içinde farklı kültürleri ve bölgelere ayrılmaktadır. 1993'teki anayasa değişikliğinden sonra Flaman, Valon ve Brüksel olarak 3 bölgeye ayrılan Belçika, üç resmi dilli (Fransızca, Felemenkçe ve Almanca) federal bir devlettir. Bu çalışma kapsamında sadece Flaman bölgesinde yer alan Antwerp/Anvers şehrinde kadınlara sağlanan hizmetlere odaklanılmıştır. Antwerp, başkent Brüksel'den sonraki en büyük şehirdir ve bu bölgede Flaman kökenli Belçikalılar ve göçmenler yaşamaktadır.

Belçika'ya her geçen gün artan göç beraberinde çok kültürlü bir yapıyı ve kültürel çeşitliliği getirmektedir. Bu göç hareketi Belçika'da süper çeşitliliği (Vertovec, 2007, s.1025) de oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında Belçika, işgücü için kapılarını açmış ve istihdama katmak için çok sayıda göçmen almıştır (Gelekcı ve Köse, 2009, s.49). Öncelikle erkeklerin geldiği daha sonrasında aile birleşimiyle artan Türk nüfusu bir gruplaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu gruplaşma "kendinden olan" ile evlenilerek Türk nüfusunun giderek artmasına neden olmuştur. Kaya ve Kentel (2007)'in çalışmasına göre Belçikalı Türkler en çok kendi ülkelerinden biriyle (%92) evlenmeye meyillilerdir. Manço (2000) çalışmasında hemşehrilikten dolayı Belçikalı Türklerin en çok yaşadığı yerlerden birinin Antwerp olduğunu aktarmaktadır. Belçika'da Türkler seküler, milliyetçi ve dini tutumları sayesinde birbirleriyle daha çok iç içe yaşamayı tercih etmektedirler. Lesthaeghe (2000, s.25)'a göre bunun önemli nedeni kültürel değerlerini korumaktır. Kültürel ortaklık beraberinde sosyal ağların gelişmesine de katkı sağlamış (Akçapar, 2007) ve bu da ithal gelin/damatların sayısının artışı beraberinde getirmiştir. Hem ev sahibi toplumun hem de göç eden toplumun sorunları (örneğin, kültürel uyum, dil bariyeri, zor koşullarda niteliksiz çalışma, ayrımcılık, vb.) göç kaynaklı sorunları da beraberinde getirmiştir (Castels ve Miller, 2008). Türklerin, Avrupa ülkelerinde yoğun olarak yaşadığı bilinmektedir. Belçika'da bu ülkeler arasında önemli bir sıralamada bulunmaktadır. Belçika'daki en yüksek yabancı nüfustan birini Türkler oluşturmaktadır.

Avrupa Birliği'nin 2021 Eurostat (2021a, 2021b) verilerine göre Belçika'da kaba evlenme hızı %3,5 iken kaba boşanma hızı %1,9'dur. Türkiye'de olduğu gibi Belçika'daki Türklerin de boşanma oranlarında son yıllarda artış göstermektedir (Gelekcı, 2010). Artan boşanma oranları devletin benimsediği politikayı ve sağladığı hizmetlerin çeşitlilik ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Muhafazakâr refah devleti olan Belçika'da aileci ideolojiyi benimseyen hizmetlerin sağlandığı görülmektedir. Belçika'nın sosyal haklarının genişliği (Özdemir, 2004), bu çalışmada hizmetler olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Belçika sosyal koruma sisteminde sosyal güvenlik ve sosyal yardımlar öne çıkmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2017). Belçika'da sosyal politika harcamaları, vatandaşların ödedikleri primlerden elde edilerek sağlanmakta, aile, bir sosyal politika birimi olarak varlık göstermektedir (Saka, 2010, s. 11). Belçika refah devleti bir yandan sosyal yardımları öne çıkartan diğer yandan aileyi sosyal politikanın odağına koyan ve bunu yaparken de söyleminde din vurgusu yapan bir modeldir (Özdemir, 2004; Morel 2007; Gunn vd., 2019). AB'nin sosyal politikası kapsamında açık aile politikasını benimseyen Belçika, aileyi ekonomik olarak güçlendirerek, eğitim-danışmanlık hizmetleri ile aileyi geliştirerek ve de aile dışı kurum hizmetlerini sağlayarak aile refahını odak almaktadır (Dumon, 1991; Dumon, 2005). Belçika, hem sosyal politikasında gelenekçi ve aileyi destekleyen hem de gereğinde bireyi ailenin dışına çıkararak yeni yaşam modellerine girişini de destekleyen bir yapıya sahiptir. Aile ve birey refahını birlikte koruyan özellikle şiddet ve boşanma gibi durumlar bu dengiyi koruyan bir örnek olması açısından Belçika ilginç bir örnek

olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dengenin iyi gözlemlenebileceği bir örnek genel yaşam geçim koşulları aileye son derece bağlı olan göçmen kadınların boşanma durumlarıdır. Aile sağlıklı yürümediğinde göçmen kadınların boşanma süreçlerinde sağlanan sosyal hizmetler hem kadınların hem çocukların refahı hem de erkek eşlerin iyi olma hali açısından bilgilendiricidir. Bu çalışma kapsamında Belçika'nın sağladığı sosyal hizmetler ve boşanmış Türk göçmen kadınların⁴ deneyimleri ele alınmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma Belçika'da boşanmış kadınlara sağlanan sosyal hizmetleri ve Belçika'daki Türk göçmen kadınların boşanma deneyimlerini derinlemesine anlamak için nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma; "insanların ve kültürlerin ayrıntılı, derinlemesine bir tanımını yapmak, insanların gerçekliğe yükledikleri anlamı, olayları, süreçleri, kavrayışı ve anlayışlarını ortaya koymaktadır" (Kümbetoğlu, 2011). Konuyu derinlemesine anlamak, keşfetmek, doğrudan bilgi alınabilecek kişilerle görüşerek zengin veri elde etme hedefi taşıdığından amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir (Patton, 2018).

2.1. Araştırma Sahası ve Araştırma Grubu

Araştırmanın sahası Belçika'nın Flaman bölgesinde yer alan Antwerp şehrinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacına uygun olarak yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile 5 Türk göçmen boşanmış kadınla, 6 aktörle (5 sosyal hizmet uzmanı ve 1 avukat) olmak üzere toplam 11 görüşme gerçekleştirilmiştir. Özneler ve aktörlere ulaşmak için amaçsal ve kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Antwerp'te kadınlara hizmet sağlayan sosyal hizmet uzmanlarına e-posta atılmış, onay alınarak çevrim içi olarak görüşülmüştür. Buna ek olarak Belçika'daki boşanma sistemini anlayabilmek için bir avukat da görüşmeye dahil edilmiştir. Aktörlerle görüşmelerin ikisi hariç hepsi çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilmiş, öznelerle yapılan görüşmelerin hepsi kadınların kendi evlerinde gerçekleştirilmiştir. Öznelere, Türk Sivil Toplum Kuruluşu'nda çalışan bir sosyal hizmet uzmanı, 'kadınlara yönelik bilinç geliştirme grubu' ve öznelerin yönlendirmesi aracılığıyla ulaşılmıştır. Öznelerle yapılan görüşmelerde Türkçe, aktörlerle yapılan görüşmelerden 2'si Türkçe, 4'ü İngilizce olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan aktörlere ve öznelere ait bilgiler Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 1: Aktörlere Dair Bilgiler

Aktör ⁵	Çalıştığı Kurum	Mesleği	Çalıştığı Süre	Görüşülen Mekân
A1	Genel Sosyal Yardımlaşma Merkezi [Centrum Algemeen Welzijnswerk] (CAW)	Sosyal Hizmet Uzmanı	7 yıl	Zoom
A2	Türk Sivil Toplum Kuruluşu	Sosyal Hizmet Uzmanı	8 yıl	Zoom
A3	Mahalle Merkezi	Sosyal Hizmet Uzmanı	11 yıl	Mahalle Merkezi
A4	Genel Sosyal Yardımlaşma Merkezi (CAW)	Sosyal Hizmet Uzmanı	16 yıl	Zoom
A5	Genel Sosyal Yardımlaşma Merkezi (CAW)	Sosyal Hizmet Uzmanı	24 yıl	Zoom
A6	Özel Hukuk Bürosu	Avukat	5 yıl	Avukat Bürosu

⁴ Bu çalışmada değinilecek hizmetler boşanmış Türk göçmen kadınlar özelinde sağlanmamakta, toplumdaki her birey için erişilebilir olarak sağlanmaktadır. Araştırmada Belçika'daki Türk göçmen kadınların deneyimlerine odaklanıldığından sağlanan hizmetler kadınlar özelinde ele alınmıştır.

⁵ Aktörün kısaltması olarak A kullanılacaktır.

Tablo 2: Öznelere Dair Bilgiler

Özne ⁶	Yaş	Eğitim	Meslek	Evlilik Süresi	Boşanma Sonrası Süre	Çocuk ⁷ Yaş ve Cinsiyet	İkamet	Velayet	Nafaka ⁸
Ö1	31	Lise	Öğretmen yardımcısı	7yıl	5yıl	11K	Çocuk	Anne	100 € (Ç) 400 € (K)
Ö2	46	Lise	Temizlik personeli	22yıl	5yıl	28K, 27K, 21E	Erkek çocuk	Anne	400 € (Ç) Yok (K)
Ö3	50	İlkokul	Temizlik personeli	17yıl	13 yıl	26E, 24E, 21K	Erkek çocuklar	Anne	200 € (Ç) Yok (K)
Ö4	42	Orta- okul	Temizlik personeli	15yıl	6yıl	18K, 17K, 10E	Çocuklar	Ortak	Yok (Ç&K)
Ö5	43	İlkokul	Temizlik personeli	20yıl	5yıl	22E, 21K, 19K, 12E	Çocuklar	Anne	320 € (Ç) Yok (K)

Gerçekleştirilen tüm görüşmelerde gönüllü katılım esas alınmış ve gönüllü katılım onamı alındıktan sonra görüşmeye başlanmıştır. Özneler ile görüşmeler ortalama 2 saat sürerken, aktörlerle gerçekleştirilen görüşmeler ortalama 1 saat sürmüştür. Görüşmeler doygunluğa ulaşıncaya saha süreci sona ermiştir. Saha süreci 2020 yılının Mayıs-Temmuz ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan aktörlerin ve öznelere ismi anonimleştirilmiştir.

2.2. Araştırmanın Veri Analizi

Derinlemesine görüşmelerde öznelere ve aktörlerin onayı doğrultusunda yüz yüze gerçekleşen görüşmeler ses kaydına alınmış, çevrim içi gerçekleşen görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Saha süreci sonrasında ham veriler deşifre edilmiştir, metne dökümü araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Verilerin işlenmesi ve analizi için MAXQDA nitel veri programı tercih edilmiştir. Verilen tek tek okunması ile ön-kodlama yapılmış, ardından ana ve alt kodlar oluşturularak kodlama anahtarı (Creswell, 2017) oluşturulmuş, ikinci ve üçüncü kodlamalarla veriler işlenmiştir. Braun ve Clarke (2006)'nin tematik analizinden yararlanılarak toplamda 102 sayfalık (56329 sözcük) belge analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında altı tema ortaya çıkmıştır.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Saha sürecinde Covid-19 pandemisi sebebiyle aktörlere ve öznelere erişmekte bazı sınırlılıklarla karşılaşmıştır. Öncelikle pandemiyle beraber hizmet sağlayan birçok kurum yoğun bir tempoda çalışmaya başladığından kişisel görüşmeler için randevu bulmada zorluk yaşanmıştır. Buna ek olarak güvenlik sebebiyle kurum ziyareti yapılmasına izin verilmemiştir. Son olarak ise sokağa çıkma kısıtlamalarının sürmesi ve bu süreçte pandemi gerekçesiyle kadınların evlerine “yabancı” birini almak istememeleri araştırmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmuştur.

⁶ Öznenin kısaltması olarak Ö kullanılacaktır.

⁷ K kısaltması kız, E kısaltması erkek çocuk olarak kullanılacaktır.

⁸ Ç kısaltması çocuklara verilen nafakayı, K kısaltması kadına verilen nafakayı tanımlamaktadır.

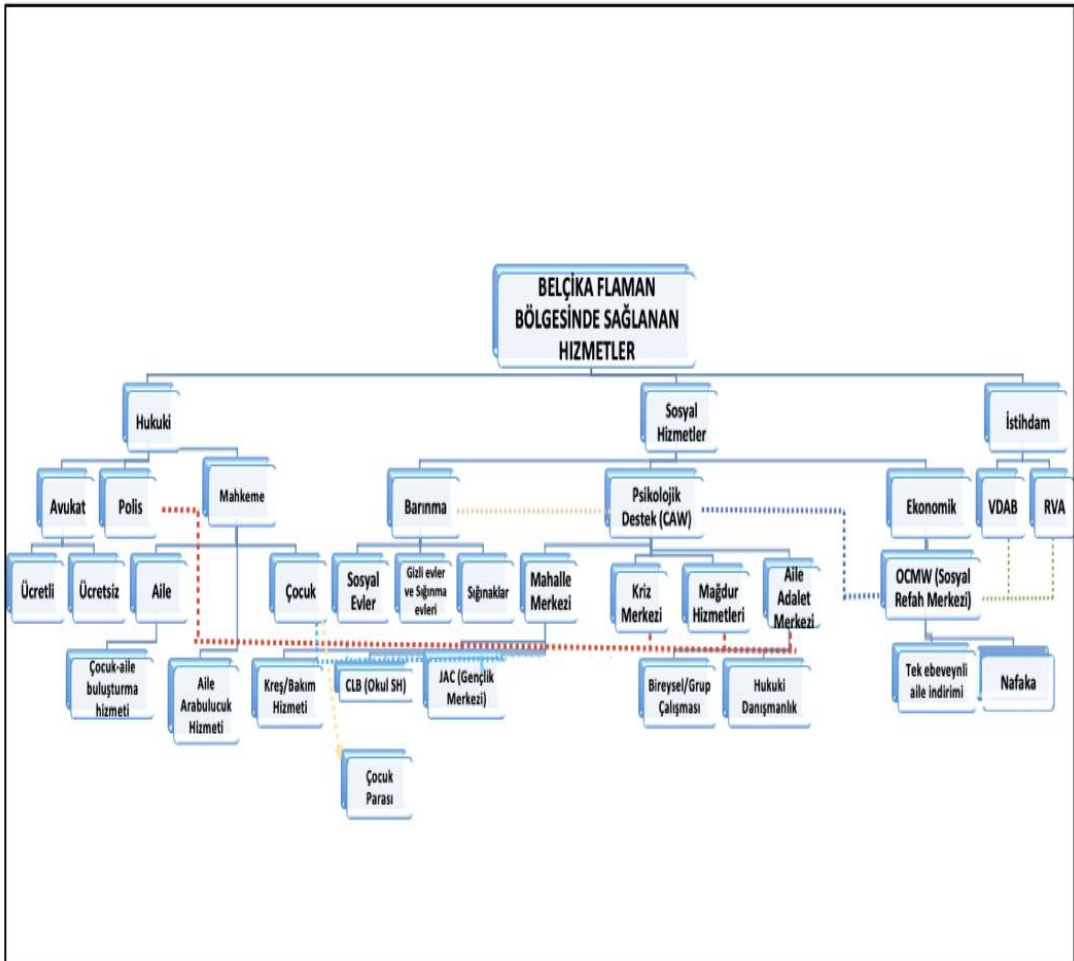
3. Araştırma Verilerinin Çözülmesi

Araştırmacı: "Belçika'da sistemsel olarak eksik gördüğün bir şey var mı? Keşke şu olsa dediğin?"

Ö4: "Daha fazladan mı? Ekstradan mı? (Gülüyor)"

Ö4'ün bu paylaşımı Belçika'da kadınlara sağlanan hizmetlerden memnuniyetini göstermektedir. Belçika'da kadınlara sağlanan bu hizmetleri doğru aktarabilmek için temel hizmetler Şekil 1'de gösterilmiştir. Hem çözülemede hem de tartışma kısmında bu kurumların kısa isimlerine yer verileceğinden, bütüncül bakış açısını sunabilmek için şekilde yer alan kurumlar kısaca tanıtılmıştır.

Şekil 1. Antwerp'te Kadınlara Sağlanan Hizmetler Şeması

Şekilde yer alan sosyal hizmetler başlığı altında CAW (Centrum Algemeen Welzijnswerk- Genel Sosyal Yardımlaşma Merkezi)'ler psiko-sosyal destek noktasında kilit kurumlardan biridir. CAW'nin alt biriminde yer alan bir başka birim (Slachtofferhulp Antwerpen) ise şiddete maruz kalan kadınların ihtiyacına cevap veren hizmetler sunmaktadır (CAW, 2022). Bu birim psikolojik destek, kriz, mağdur hizmetleri ve aile adalet merkezi gibi birçok merkezi içinde barındırmaktadır. Şiddet ihbarında “mağdur” destek merkezine yönlendirilmektedir. Bu merkezde “mağdurun” içinde bulunduğu durum anlaşılmaya çalışılmakta, gerekli görülürse sığınma evine yönlendirilmekte ve “mağdur” belirli bir süre izlenmektedir. Kolluk kuvvetleri ile CAW arasında bir koordinasyon bulunmaktadır. CAW'nin 7/24 açık ve ücretsiz bir sisteme sahip olması ve kadınların ulaşılabilirliği açısından önemlidir. CAW'ye telefonla, yüz yüze ya da mesaj ile ulaşabilmek mümkündür.

Şekilde yer alan bir başka kurum da istihdam başlığında yer alan RVA ve VDAB'dir. VDAB (Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding- Flaman Bölgesi İşe Yerleştirme ve Meslek Eğitim Kurumu), istihdama katılım için kayıt tutmakta, gerekli yerleştirmeleri yapmakta ve mesleki eğitim imkanları sunmaktadır. RVA (Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening- Ulusal İstihdam Ofisi) ise kişilerin haklarına ve var olan yasal yükümlülüklerine göre ödemeler yapmakta, ihlal gördüğü durumlarda ise yaptırımlar uygulamaktadır (Lievens ve Vandenbroucke, 2015, s.3). Kadınlara olası istihdam fırsatları hazırlanmakta, bunun ardından görüşmeler yaparak işe karar verilmektedir. 12-16 ay arasında iş arayan fakat herhangi bir işe yerleşemeyenlerin makul sebepleri varsa RVA ek süre tanımaktadır. Fakat iş arama çabalarını yeterli görmediği taktirde yaptırımlar uygulamaktadır (Lievens ve Vandenbroucke, 2015, s.10). OCMW'ler (Openbaar Centrum Voor Maatschappelijke Welzijn- Sosyal Refah Kamu Merkezi) ise yerel yönetimler tarafından yönetilen ve başvuranlara yardım yapan bir kuruluştur. Kadınlara verilecek tüm yardımlar sosyal hizmet uzmanları ve yerel refah konseyi öncülüğünde değerlendirilmektedir (Lievens ve Candembroucke, 2015, s.7-15). OCMW mevzuatına göre “herkesin sosyal hizmetlerden yararlanma hakkı vardır” ve bu kişilerin ihtiyacına göre sağlanmalıdır (Antwerpen, 2022c). OCMW sadece ekonomik destek sağlayan bir kurum olmanın ötesinde psiko-sosyal destek de sağlamaktadır (Antwerpen, 2022a). Son olarak şekilde yer alan ve yoğunlukla mahallelerde bulunan JAC (Jongeren Advies Centrum- Gençlik Merkezi) ve okullarda bulunan CLB (Centrum voor Leerlingenbegeleiding- Öğrenci Danışma Merkezleri) çocuklara ve gençlere yönelik hizmetler sağlamaktadır.

3.1. Evlilikle Belçika'ya Göç Etmek

Boşanmış ve göç etmiş kadınlar hem kadın olmalarından hem de göç etme deneyimlerine sahip olduklarından dolayı kırılgan bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların Belçika'ya yolculuğu var olan sosyal sermayelerini geride bırakmalarına neden olmuştur. Kadınlar göçle beraber getirdikleri kültürel kodlarla (din, sosyal ağlar, din, yaşam pratikleri, vb.) Belçika'ya entegre olmaya çalışmışlardır. Bu göç sürecinde ve sonrasında göçmenler sosyal hizmetin odağını oluşturduğundan, göçmenlere yönelik sosyal hizmetlerin sağlanması önemlidir.

Görüştüğü dört özne, evlenerek Belçika'ya göç etmiş, bir özne ise ailesinin göç deneyiminden sonra Belçika'da büyümüştür. Bu nedenle Belçika'ya evlilik yoluyla göç eden kadınlar öncelikle dil ve kültür sorunuyla karşılaşmışlardır. Dilin gelişmemesindeki en önemli sorun kadınların dil aracılığıyla güçlenmesini önlemek için eşin ve ailesinin engel olmasıdır. Kadınların dil bariyerlerinden ötürü haklarını bilmemelerine ve/ya erişememelerine neden olarak eşleri kadınları sistem içinde yalnızlaştırmışlardır. Evlilik yoluyla Belçika'ya göç edenlere oturum hakkı eş üzerinden tanınmaktadır. Boşanma durumunda ise oturum izni ile Belçika'da

kalmaya devam edebilmektedirler. Fakat kadınların haklarına dair bilgi eksiklikleri boşanma ile oturma izinlerinin sonlanacağı düşündüklerinden boşanmaya cesaret edememişlerdir. Kadınların dil bilmemesi nedeniyle haklarını ve sistemi öğrenemediklerini ve bu nedenle yaşadıkları sorunlar şu sözlerle paylaşılmıştır:

“Bence insanlar para ya da başka hizmetleri öneri ile yönlenebiliyorlar ama bu bilgilere erişmek zor. Belgenin olmaması, dili konuşamamak vs. Bunlar gerçekten zorlayabiliyor.” (A1)

Dil bariyeri olan kadınlar devletin kendilerine sağladığı haklardan yararlanmak için kimi zaman çevirmen desteğine ihtiyaç duymuşlardır.

“Bazı zamanlar daha zor oluyor çevirmen bulmak çünkü bu küçük bir topluluk ve herkes birbirini tanıyor. Bazı zamanlarda iyi ve tanımadıkları bir çevirmen bulmak zor olabiliyor. Çünkü korkuyorlar, aile çevirmeni bildiğinde bu bilginin herkese yayılmasından korkuyorlar.” (A1)

Çevirmen hizmeti hakkında yaşanan güçlük şöyle aktarılmıştır:

“Çok şükür şu an dilini öğrendim de o zaman bazı yerler vardı, mecbur tercüman tutacaksın, ya da birini ayarlayacaksın, götüreceksin. Tanıdık biri hemen gelirse. O zor. O tercümana sen para veriyorsun. Bazı avukat ayarladığı yerler oldu, tercümanların mesela, ama bazen de ayarlanmadı.” (Ö4)

A4, hizmetler hakkında bilgi verirken yüz yüze ya da telefon aracılığı ile çeviri hizmeti de sunduklarını belirtmiştir. Ücretsiz olarak sağlanan çevirmenlik, son yıllarda ücretliye dönmüş, bunun da en önemli nedeninin kültüre duyarlı olmayan sosyo-politik duruş olduğunu söyleyerek eleştirmişlerdir.

“Yeterince hizmet öneremiyoruz, bu da zor. Çünkü insanların konuştuğu dil ile yönlendirme yapmak ve onlara gerçekten ulaşmak zor oluyor. Problemler ortaya çıktığında ya da büyüdüğünde bize geliyor. Oysa biz onlara ulaşabilsek ve onları anlasak problemler bu kadar büyümeden olaya dahil olabileceğiz.” (A1)

A6, Türk kadınların baskın ataerkil kültürden kaynaklı “rezil olma korkusuyla” yıllarca sustuklarını da paylaşmaktadır. Kadınların ne zaman nereye gideceklerine dair bilgilerinin kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu kültürel engeli kırmak için ALMA gibi kültürel çeşitliliğe önem veren birimler aracılığıyla hizmet sağladıkları görülmektedir. Türk mahallelerindeki dayanışma şöyle ifade edilmiştir:

“Burada her bir topluluk kendininkine yardım eder. Eğer bir kişi ev kuracak herkes evindeki fazla eşyasını verir ve bir ev kurarlar. Buradaki Türkler birbirilerine bu konuda oldukça destek çıkıyorlar.” (A2)

Kadınlar boşandıktan sonra da sosyal ağlarını güçlendirmek için Türk mahallelerinde oturmaya devam etmektedirler.

“Benim bir şanslı yanımdır Türklerin içinde (mahalle olarak) oturma şansım, birinci şans. Çünkü onlardan fikir alıyorsun, onlardan biraz bilmediğin şeyler öğreniyorsun. Başından geçmiş şeyleri, akıl veriyorlar, tavsiyeler veriyorlar. O yönden zorluk yaşamadım. Ama başka şehirde Flamanların içinde Türklerin olmadığı bir yerde otursaydım, başka olurdu. Burada dayanışma var. Böyle yardımcı olan çok oldu sağ olsunlar ben buraya girdiğimde kolu komşu var ya herkes, beni yalnız bırakmadılar.” (Ö4)

Kadınların hem sosyal hem ekonomik hem de kültürel kırılmalıklarının olması şiddete boyun eğmelerine ve daha savunmasız hale gelmesine neden olabilmektedir. Kök ailesi yanında olmayan kadınların iletişim olanakları eşleri ya da eşlerinin aileleri tarafından engellenmeye çalışılmıştır.

“Keşke dedim, şu anki aklım olsaydı keşke daha çok hırslı olsaydım, yapabileceğim şeyim olsaydı dedim. Ama işte kendini aciz hissediyorsun ya, çok aciz hissediyorsun gerçekten. Çok kötü bir şey ama çok aciz hissediyorsun. Ben kırdım Allaha şükür.” (Ö1)

Yaşadıkları yerlere “yabancı” olan ve mahallenin dışına çıkmayan birçok kadın sosyal haklara dair bilgileri sosyal ağları aracılığıyla öğrenmişlerdir.

“Sosyal hakları biliyorduk. Nerden öğrendim. Valla arkadaşlardan öğrendim, başına gelen kişilerden.” (Ö3)

“Biz kültürel grupların başındaki insanlara temel bilgileri vermeye çalışıyoruz ki herkese ulaşabilsin. Bizim uluslararası topluluklarla da bağlantılarımız oluyor ve çeşitli gruplar için çeşitli bilgiler paylaşıyor.” (A1)

Kadınlar, dil bariyerleri nedeniyle haklara ve hizmetlere erişimde zorlanmışlardır. Formel kısıtlılığı olan kadınlar, enformel sosyal destek sisteminden yararlanarak bilgiye erişmişlerdir. Ancak kadınların var olan hizmetlere rağmen, sınırlı hizmetlere eriştikleri görülmüştür.

3.2. Belçika’da Boşanmış Kadınların Adalet Erişimi

Adalet erişim en temel haklardan biridir. Adalet sisteminde yer alan sosyal hizmetlere erişim ise sistemin sağlıklı işlemesi için önemli bir unsurdur. Boşanmış kadınların yoğun olarak adalet sistemiyle ilgili talepleri velayet, nafaka ve adalet erişim olarak ele alınabilir. Bu odaklar, sosyal hizmet uzmanlarının yoğun olduğu Aile Mahkemelerinde karşımıza çıkabilmektedir. 2013 yılında Belçika’da Aile mahkemeleri kurulmuş ve boşanma davalarını takip etmeye başlamıştır. Belçika’da boşanmak isteyen taraflar adli makamlara başvurabildikleri gibi noterler aracılığıyla da boşanma davası açabilmektedirler (Swennen, 2021). Belçika’da boşanmalar anlaşmalı ya da çekişmeli olabilmektedir (Belçika Medeni Kanun, md. 229 ve md. 230). Belçika Medeni Kanunu’na (md. 229, md. 230) göre anlaşmalı boşanmalarda fiili ayrılık kararı ya da birlikteliği düşünmek için zaman verilebilmekte, altı ay sonrasında için evlilikler sonlanmaktadır. Çekişmeli boşanma olsa dahi bir yıl fiili ayrılık sonrası tek tarafın boşanma isteğiyle boşanma gerçekleşmektedir (E-European Justice, 2022). A6 boşanma işleyişini şöyle aktarmaktadır:

“Dilekçe hazırlıyorum ben. Eşler tamam diyor ve mahkemeye veriyorum. Orada onaylanır. 3 ayda bitiyor o iş. Anlaşmalı boşanmada mahkemeye hiç gelmiyorlar bile. Zaten diyor ki hâkim bunlar anlaşmış, imza atılmış, girmelerine gerek olmuyor genellikle... Hâkim hissederse burada bir tuhaflık var diye gelin diyorlar. Hani zorla mı imza attı buna yoksa kendi isteğiyle mi diye. Diğer türlü “ilk duruşmada hâkim ‘Boşanmak istiyor musunuz?’ diye soruyor taraflara. Eğer birisi evet derse zaten bitti bu iş, hayırsa arabulucular devreye giriyor. İlk mahkemede ortak karar için bir çaba oluyor genelde. O olmazsa işte ikinci mahkeme tarihi veriliyor aynı günde. Olmazsa yine nerdeyse aynı hafta içinde tekrar randevu veriyorlar. Uzlaşmak için veriliyor bu randevular.” (A6)

Kadınlar dil bariyeri nedeniyle adalete erişimde kendi dillerini bilen ve/ya Türk olan avukatlara yönelmişlerdir. Kimi zaman adli yardımdan ücretsiz atanan avukatlardan bu nedenle faydalanamamışlardır. Özneler avukat deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadırlar:

“Onlar hemen tuttular avukatı ayarladılar ben bilmediğim için, bana ayarladılar ben kendimi doğru ifade edemedim hep böyle tercüman geldi, başka konular olsun anlatmam açısından. Türk avukatı da ayarlayınca ben birebir telefonla sığınma evinden aradım. Avukat beni arayınca bana diyorlar ki beni avukat aradı, bir görebilir misin? Avukat ile iletişime rahat bir şekilde geçebildim.” (Ö4)

“Mahkemeye gittim, mahkemeden (ücretsiz) avukat tuttum. Beni OCMW’ye yönlendirdi. Ben de oraya gittim. Anlattım durumu, ben boşanmak istiyorum, ücretsiz avukat tutmak istiyorum dedim. Biraz da dilim olduğu için. Ben kimseye ihtiyaç duymadım, ben kendim yaptım. Çalışmadığım için de basit oldu.” (Ö5)

Adli yardım sadece ücretsiz avukat hukuki hizmetini içermemektedir. Aynı zamanda adalet sistemi içinde ödenmesi gereken bazı masrafları da kapsamaktadır. Bu masraflar devlet tarafından karşılanabilmektedir.

“Ben avukata gittim dava açmam gerekiyor de mi, davayı açtım ama o dava üzerinde belli bir para vermem lazım. Büyük para, ama benim bütçemi aşan bir şey, çünkü o para bütçemi aşıyor. Bunu söyledim ben avukata, ben dedim o zaman nafaka hiçbir şey almıyordum, benim maddiyat olarak durumum iyi değil. O zaman, devlette bir kurum var onu tam bilmiyorum, o kuruma dedi başvuralım, onlar bana versin. Başvurdum, kabul edildi, onlar verdi o parayı.” (Ö1)

Mahkemenin yönlendirdiği adli yardıma ek olarak CAW de ücretsiz hukuki danışmanlık hizmeti bulunmaktadır. Hukuki alanda sağlanan bir başka hizmet ise arabuluculuktur. Arabuluculuk hizmeti sadece boşanmalarda değil başka davalarda ya da ebeveynlik sorunlarına yönelik de sağlanabilmektedir. Aktörler arabuluculuğa dair süreci ve detayları şöyle anlatmaktadırlar:

“Boşanmanın kendisi içinde arabulucular bulunuyor boşanmanın prosedürlerini yerine getirmek için. Eğer iki kişi boşanmak istiyorsa ve maddi olanakları yoksa bu şekilde yapabiliyoruz. Birçok uzlaşmacı bunu yapabiliyor ve bu boşanma kağıtları sürece koyuyor ve mahkemeye iletiyor.” (A4)

“Mahkemede CAW’den ve özel kişilerden (kurum dışı para ile çalışan arabulucular) oluşan arabulucular mevcut. Bazı durumlarda hâkim öncelikle arabulucuyla bu meseleyi çözün diyebilir. Bunu her iki çiftle yapabilme gibi bir imkân yoksa, bir öneri sunulur ama öncelikle arabulucuya gidilmesi tavsiye edildiği durumlar vardır. Eğer görüşmek elbette güvenliyse.” (A1)

Adalete erişim konusunda değinilmesi gereken bir başka konu ise nafakadır. Adalet sistemi için nafaka koşulları sağladığı sürede herkesin alabildiği bir haktır. Nafaka miktarı ekonomik olarak ihtiyacı olan eşe asgari ve azami gerekçelere göre belirlenmektedir (Belçika Medeni Kanun, md. 301). Nafaka miktarı hesaplanırken evliliğin süresi, yaş, ev içindeki görev paylaşımı, çocuk bakım yükü dikkate alınmaktadır. Örneğin eğitilmiş fakat istihdama katılmayıp ev işlerini yapan ve çocuk bakımını üstlenen bir kadının alacağı ücret düşünülerek yüksek bir nafaka bağlanabilmektedir (Swennen, 2021) ve bağlanan nafaka 5 yıl ile kısıtlıdır. Belçika’da eski eşler şiddet faili ise, daha düşük bir ekonomik durumda olsalar dahi nafaka alamamaktadır. Erkeklerin nafakayı ödemediği durumlarda devlet, erkeğin maaşından nafaka ücretinin kadınlara aktarılmasında aktif rol oynamaktadır. Ayrıca Belçika’da uygulanan nafaka avansı, nafaka alamayan tarafın mağduriyetini önlemek adına devletin belirtilen miktarı kendisi tahsis

etmekte, daha sonra nafaka ödemesi gereken kişiden almaktadır. Özneler nafaka konusunda memnuniyetlerini ve adalete olan güvenlerini aktarmışlardır. Kadınlar nafakalarından bahsederken, var olan sorunlara karşı devletin çözüm bulucu hizmetlerini de paylaşmışlardır. Nafaka deneyimlerini şu şekilde ifade edilmiştir:

“Zaten veremediği zamanlar, vermiyor, devlet bana veriyor. Burada kadının çalışıp çalışmaması fark etmeksizin nafaka veriyorlar... Mesele ben avukatı aradığımda diyorum, bu ay bana parasını vermedi, avukat ama bildiri yapıyor, vermezse devlet ödüyor sonra senden alacak. Bu sefer napıyor, devletle uğraşacağıma veririm daha iyi. Otomatikman veriyor.” (Ö1)

“Eşimin maaşına el konuldu. Maaştan sonra parça parça ödendi. Ödemezse haciz gelecekti. Beni tehdit etti, evini yakarım bundan cay dedi, dedi mecbur vermek zorundasın, babalık etseydin nafaka almazdım dedim. Kuzu kuzu ödedi...Saf beni kandırdın ama devleti nasıl kandırıyon? Devlet de ceza veriyor oradan.” (Ö3)

“Eğer eşler nafaka ödemek zorunda iseler, ama ödemiyorlarsa bazılarının maaşlarının bir kısmına el konuluyor. Bu para kadına aktarılıyor.” (A1)

“Özellikle çocuklara yönelik nafakada baba olarak görevini yapmaması çok büyük bir problem.” (A5)

Adalet sistemi içinde diğer bir önemli konu da velayet meselesidir. Her çocuğun, ebeveyn sorumluluklarının yerine getirilmesi, ikamet ve kişisel ilişkilerin sürdürülmesi ile ilgili olarak kendisini ilgilendiren konularda söz hakkı vardır (md. 1004/1). Kadınlar genellikle çocuklarının velayetlerini kendileri üstlenmişlerdir. Sadece Ö4 ortak velayeti kabul etmek zorunda kaldığını paylaşmıştır. Kadınlar genellikle çocuklarıyla babalarının görüşmesini teşvik etmiş, mahkemenin önerdiği günler dışına çıkılarak çocuk-baba iletişiminin önemini vurgulamışlardır.

“Avukat dedi ki mesela haftada 2 gün çocuklarla görüşebiliyor. Ama ben hiçbir zaman sadece o 2 gün demedim, istediği zaman gelsin görsün dedim.” (Ö3)

Belçika’da kadına yönelik şiddetle mücadelede ceza hukuku politikası uygulanmaktadır. Şiddete maruz kalan kadınların faillerine yönelik iyi işleyen bir ceza politikası bulunmakta, maruz kalanları bilgilendirme ve destek hizmetlerine yönlendirme gibi çok disiplinli yaklaşım benimsenmekte, polis ve savcılık arasında bağlantı kurulmaktadır (Council of Europe, 2018). Şiddete maruz kalan özneler koluğa gittiklerinde gerekli hak ve hizmetlerin bilgisi verildiği ve gerektiğinde ilgili kurum/kuruluşlara yönlendirildikleri görülmüştür. Uzaklaştırma kararları polis tarafından da takip edilmiş, kurumlar aracılığı ile kadınların güvenli oldukları izlenmiş ve takip edilmiştir.

3.3. Belçika’da Ekonomik Özgürleş(tir)me Aracı Olarak Sosyal Hizmetler

Gün geçtikçe yoksullaşan tek ebeveynli anneler, sosyal hizmetin öncelikli odaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Belçika’ya göç eden kadınların ekonomik bağ(lım)lılıkları dikkate alındığında, boşanmış ve göç etmiş bir kadın olarak ekonomik özgürleşme önemli bir yerde durmaktadır. Türk kadınların Belçika’da çevresel baskılara maruz kalmaları, Türkiye’deki geleneksel yapıyı devam ettirmeleri, evlilik göçü ile Belçika’ya gelen kadınlardaki dil eksikliği, kurumlarla iletişimsizlik gibi nedenler iş bulmalarını zorlaştırmıştır. A2’nin *“Kadınlar hep evde, hiç çalışmamış, dil yok, hep çocuk bakmış. Doğal olarak bu kadınların özgüven ihtiyacı ortaya çıkıyor.”* ifadesi kadınların farklı kültürel alan içerisinde hâkim ideoloji ve kodlara uymaları durumunda güçsüzleştirdiğini göstermektedir. A5 hem vasıfsız hem de esnek çalışmanın kadınların ekonomik özgürleşmesinde engel olarak karşımıza çıktığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Belçika’da da kadınların çoğu yarı zamanlı çalışıyor. Bu da kadınları daha kırılğan yapıyor, elde edilen bu statü oldukça önemli kadınların güçlenmesi adına.” (A5)

Kadınların iş yaşamına katılmasında OCMW’nin hangi noktaları dikkate alındığı şu sözlerle paylaşılmıştır:

“Öncelikle yaşamak için paraya ihtiyacınız var. Bu yüzden çalışma durumunuza bakıyoruz. Çalışabilir mi acaba diye. Bir hastalık durumu var mı? Hastalık durumu varsa bir sigorta için konuşmak gerekiyor. Doğrudan herhangi bir yerden para alacak bir şey yoksa o zaman OCMW’ye yönlendiriliyor. Orada maddi olarak para veriyorlar ama öncelikle bir iş durumu soruyorlar. Bazı kurslara katılım (VDAB) için anlaşma yapıyorlar. Bir yer bulmak gerekiyor, bu çok kolay olmuyor ama OCMW bu konuda da destek oluyor... Ama oranın da asıl hedefi yine bağımsızlaştırma oluyor.” (A3)

Kadınların iyilik hali açısından istihdam ve ekonomik gelir önemli bir yerde durmaktadır. İstihdama belirli bir süre katılmayan kadınlar ise bu süreçte işsizlik parası almakta ve iş aramaktadırlar.

“İşsizlik parası alıyordum bir de onu alıyordum. Neden çünkü iş yok, bir tek kendini geçindiriyorsun, boşanmış kadın özelliği tek bu. Evi tek geçindiriyorsan kadınlar için söylüyorum bunu. O zaman devlet sana sınırsız veriyor işsizlik parasını, VDAB. RVA veriyor aslında, VDAB takip ediyor. Tek kalan, evi kendin geçindirdiğin için kadınlara veriyor. Ben okuldan dolayı aldım 18 yaşına giren herkes alıyor, işsizlik parasını evli bekar herkes alabiliyor... O parayı aldığın zaman o dönemden geçmen gerekiyor. İşte iş başvurularını yapman gerekiyor. Devlet şey demiyor, aa sen işsizsin sana işsizlik parası veriyim demiyor. Öyle bir şey yok. Onun üstüne, nedir, iş bulacaksın. Sana iş veriyor. Diyor ki şu süreçte git iş bul. Okudun madem, okuldan işsizlik parasını alıyorsun, okuduğun için işsizlik parasını alıyorsun.” (Ö1)

Ö4 OCMW’nin kendisine sunduğu hizmetleri şu sözlerle paylaşmaktadır:

“Burada bir yer var OCMW, o beni maaşa bağladı, işsizim işim yok dilim ilerlemesi gerekiyor, bunlar beni maaşa bağladılar, o süre zarfında da evde oturturmuyorlar, ben oturayım para gelsin demiyorlar, bir şeylerle meşgul olmanı istiyorlar. Okul, faaliyetler, katılacaksın kendini geliştireceksin, ben o sırada ben okuluma gidicem, boşta durmak zaten iyi değil, okula gittim böyle OCMW’den destek aldığım sürede. Ben bu süreçte gelip gittikçe konuşmamız oluyordu, görüşmelerimiz ayda bir. Baktılar ki dilim ilerlemiş, kendini artık ifade edebiliyor, iş demeye başladılar, okulumu da takip ediyorlar gittiğimi geldiğimi. Hani ben gidiyorum deyip de arkasını bırakmıyorlar. Gidiyon mu, kağıtlarına bakıyım, mühür kağıtlarınıza bakıyım, onlarda sıkı yönetim var burada.” (Ö4)

Ö4’ün anlatısından da anlaşıldığı üzere OCMW sadece aynı-nakdi destek sağlamamakta, buna ek olarak kadınların yaşama uyum sağlamaları, güçlenmeleri ve özgürleşmeleri için dilin gelişimine, eğitime ve çalışma yaşamına katılımına önem verilmektedir.

“OCMW’yi herkes biliyor yani. Sosyal hak. Başlarına bir şey gelenlerin yardım aldığı bir şey, Kızılay gibi bir şey yani. Oraya gittim, kadına anlattım böyle böyle diye, bir yere gitti oradan bir kâğıt aldım. Çocuklarım var, çalışmıyorum, ben hiçbir yerden para almıyorum, benim eşim bana para vermiyor, ne yapmam gerekir dedim. Orada benim işlerim çabuk halloldu...İşte burada haklar var, OCMW’den aldım ben buradan, OCMWden aldıktan sonra da onlar sağ olsunlar bana yardım ettiler, 2,5 sene oradan aldım.” (Ö3)

OCMW'nin ekonomik desteğine ilişkin deneyim şu sözlerle aktarılmaktadır:

"OCMW kesinlikle seni boş bırakmıyordu. Mesela evsiz kalıyordun, ev istiyordun, ev veriyorlardı, yardım istiyordun yardım ediyorlardı, borçlar için bile sana kredi açıyorlardı, düşün, sen de bu parayı o adamlara ayda taksit taksit az bir miktar ödüyordun." (Ö5)

Kadınların OCMW hakkındaki bilgi düzeylerinin yüksek olmasına ek olarak övgü dolu sözlerle bahsetmeleri ihtiyaçlarının karşılandığının da bir göstergesidir. Kadınlar iş, eğitim, aynı-nakdi yardım, kira desteği gibi birçok noktada destek aldıklarını paylaşmışlardır. Bu sağlanan hizmetlerin kadınların yeni yaşamını kurmasında oldukça güçlendirici bir rolü olduğunu görülmektedir. Maaş, işsizlik maaşı ya da nafaka alındığı durumlarda dahi OCMW geçim ücretinden düşük olduğu durumlarda geçim parası için avans verebilmektedir (Antwerpen, 2022b). Bunlara ek olarak kadınların gündelik yaşamlarını kolaylaştırmak için devletin tek ebeveynli ailelere sunduğu bazı "indirimli" sosyal haklar da mevcuttur. Bunlardan fatura indirimi, hayvanat bahçesi indirimi, toplu taşıma abonmanı indirimi gibi gündelik yaşamı ekonomik olarak rahatlatmak isteyen hizmetler bulunmaktadır.

"Sosyal hizmetlerin çoğu tek ebeveynler için indirim var, örneğin hayvanat bahçesinde de bu indirim geçerli. Devlete vergi öderken de iki ebeveynli evler ile tek ebeveynli evler arasında fark var. Birçok yerde belirli indirimler elde ediyorsunuz. Devletten para alırken de daha fazla olabiliyor çünkü tek başınsınız. Genel vergiler ve sosyal hizmetler tek başınıza olduğunuzu beyan ettiğinizde başlıyor. Ama bazı şeyleri sormanız ve belirli statüyü almanız gerekiyor." (A1)

Ö2 bu durumu *"Ommepassim var benim; ılaçta olsun, tram(vay)da olsun. Herkes 200 veriyorsa ben 50 veriyorum."* sözleriyle indirimli hizmetlerden memnuniyetini aktarmaktadır. Buna ek olarak kadınlara sunulan kira desteği veya beyaz eşya kuponu gibi hizmetler kadınları ekonomik olarak güçlendirmektedir. Özellikle yoksul ve göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde mahalle merkezleri ile erişilebilir bir konumda olduğu görülmüştür.

3.4. Belçika'da Psiko-Sosyal Güçlenme Aracı Sosyal Hizmetler

Boşanma deneyimi karmaşık ve stresli olabilmekte, bu durum ise kadınların ve dolayısıyla çocukların refahını ve iyilik halini etkileyebilmektedir. Kadınların psiko-sosyal ihtiyacına yönelik hizmetlerin sağlanması sosyal hizmet için önemli ve gerekli bir yerde durmaktadır.

Öznelere hiçbirisi sadece boşanma sürecinde ve sonrasında değil evlilik sürecinde de CAW'lere başvurmamıştır. Belçika'da sosyal ağların zayıflığı, hizmetlerde aksaklıklar ve ataerkil yapının uzantısı görülmektedir. Belçika'da boşanma hizmetlere erişim açısından büyük bir sorun teşkil etmese de sosyal çevrenin baskısı kadınların hem hizmetlere erişimine hem de boşanmanın önüne engeller koyabilmektedir. Özneler boşanma kararı ve sonrasında yaşadığı toplumsal damgayı şu sözlerle anlatmaktadırlar:

"Böyle bir evlilik yok ki, böyle bir hayat yok. O zaman napıcam, boşanacan, ama bunu çevreye anlatamıyorsun, ailene anlatamıyorsun, çevrene söyleyemiyorsun. Anlatıyorsun, anlamıyorlar. Ama ne oldu, beterin beteri var. Tamam beterin beteri de boşansın o zaman ne diyebilirim. Napabilirim? Ben çekmişim zaten çekeceğimi, bırakın da bundan sonra rahat yaşayayım. O da yok. O döneme kadar boşandık ettik o zamana kadar söylendi, kaoslar yaşandı. Bu sefer döndüler bekarsın, pardon bekar demiyorlar, şimdi dulsun. Dul olduğun için birazcık az gez, işte kendine dikkat et." (Ö1)

“[Kaynım] Beni sokakta görüyor ya Allah’ın bir selamı. Merhaba de geç, sonuçta ben senin yengendim kaç senelik. Ben düşmanın değilim ki” (Ö4)

Sosyal çevreden gelen toplumsal baskı, hizmetlere rağmen ilerlemelerini engelleyebilmektedir. Bu sistem içerisinde sorunları deneyimleyen kadınlar bazı noktalarda kendilerine güçlenme alanları oluşturabilmektedirler. Görüşmelerde kadınların boşanma sürecinde ve sonrasında ihtiyaçlarına yönelik psiko-sosyal destek sağlanmaktadır.

“Boşanmada destek oldukça önemli bir faktör. Boşanmanın kendisine alışmak ve anlaşmak oldukça önemli. Bu yüzden çiftler arkadaşlar, ile, çocuklar ile bir ağı kurulum o ağıda güvenli iletişim kurmaları destekleniyor. Kadınların yalnız hissetmemesi için aileyi, arkadaşları yani ağını işin içine katmamız gerekiyor ki kadınlar güçlenebilsin.” (A5)

Kadınların sosyal ağlarının gelişmesi ve sosyal sermayelerinin genişleyebilmesi için CAW, kadınlara grup çalışmasını önermektedir. CAW’de çalışan A1 ve A4 kadınlar için önemli olarak paylaştığı bu grubu şöyle tanıtmaktadır: *“Kadınlar için grup çalışmalarımız var. Aile içi şiddete maruz kalan kadınlar bu gruba başvurabilir.”* A1, ücretsiz ve herkese açık olan grupların özellikle ekonomik desteği olmayan kadınlar için *“Bu grup çalışmalarını da kendilerine yakın olan aynı kültürden kadınlarla bir ağı kurabilmeleri”* sözleriyle aktarmıştır. A4 kadınların bazen grup çalışmalarında tanıştıklarını ve bu gruplar sayesinde sosyal destek ağlarının genişledikleri bilgisini paylaşmıştır. Benzer süreçleri deneyimleyen kadınlar, bu sistem içinde birbirlerine destek olarak yalnız olmadıklarını hissetmektedirler. Sadece kadın değil, gerektiği durumlarda çocuk, eski eş, arkadaşlar ya da ailesi bu sürece dahil edilerek bütüncül bir şekilde hizmet sağlanmaktadır. Böylece kadının sistem içinde yalnız olmadığı ve güvenli bir alanda olduğu da anlaşılmaktadır.

Kadınların psiko-sosyal güçlenme ihtiyacının altında yoğun ve sistematik şiddet deneyimleri yer almaktadır. Örneğin Ö2’nin boşanma sürecinde psikolojik olarak çöktüğü ve “depresyona” girdiği VDAB’ye giderek psikiyatrist kontrolünde ilaç tedavisi gördüğünü paylaşmaktadır. Kadına yönelik şiddet kadın hareketi içinde önemli olduğu kadar sağlanan birçok hizmetin başlangıç noktasını da oluşturmada ve oluşturmaya da devam etmektedir. Bu konuda bilinç yükseltmenin öneminden bahseden A5, haklar ve hizmetlerin öğretilmesi gerekliliğini aktararak şöyle devam etmektedir:

“Kadın haklarını bildiğinde daha güçleniyor kadınlar, bilgiye erişimleri arttıkça, gelir elde edebilmeye yönelik sorular soruyorlar. Bu onları kalmalı mıyım yoksa gitmeli miyim kararını vermede etki sağlıyor. Biz bu bilgi verme sürecini okullardan başlatıyoruz ki gelecekte ne yapacaklarını bilsinler.” (A5)

Örneğin Belçika’ya evlenerek gelen Türk kadınlar *“Çok pişmanım o günlerime, geçen günlerime, kaybettiğim günlere.”* anlatılarıyla haklarını bilmemeleri ve çevreden korkutulmalarından kaynaklı boyun eğdiklerini aktarmışlardır. Kadınların şiddete maruz kaldıklarında nereye başvuracağına yönelik bilgisinin olması kadınların güçlenmesinde önem taşımaktadır.

“Şiddet durumunda polise şahsen veya dolaylı olarak bir şikâyet başvurusu gittiğinde polis, kadınlara bir bilgi kartı veriyor. Daha sonra polisten bize bilgi veriliyor... Onlar görüşme yapıyorlar ve kadın için güvenli olup olmadığına karar verip, ne yapılacağına yönelik plan yapıyorlar. Kriz sığınakları var, orada tüm işlemleri gerçekleştiriyoruz.” (A1)

Şiddete maruz kaldıklarında kendini güvende hissedebilmesi ve güvenlik planını uygulayabilmesi için bazı bilgiler (acil yardım hattı, kimliğinin yanında olması, acil durum çantası vb.) paylaşılmaktadır. A5, CAW'nin, şiddete maruz kalan kadınların kendileriyle yeniden iletişime geçmesini beklemek yerine, kadınları arayıp iletişime geçtiklerini ve her daim ulaşabilecek bir destek sistemi olduğunu hatırlattıklarını paylaşmaktadır. A5 evden ayrılan ve boşanmak isteyen kadınlara yönelik şu önerileri sunmaktadır:

“Kadınların boşanma sonrası hemen yeni bir hayat kurması zaman alıyor. O ilişkinin yasını tutmasına izin verilmesi gerekiyor. Bu yasin ve diğer duygusal süreçlerin normal olduğu, yaşanabildiğini anlatmak gerekiyor.” (A5)

Görüşme yapılan birçok kadın CAW'den, grup çalışmasından ya da kriz merkezlerinden yararlanmadıklarını paylaşmışlardır. Türk kadınlar, sağlanan bu hizmetlere *“millet ne der”* bakış açısıyla karşılaştıklarında dolayı başvurmayı düşünmemişlerdir. Kadınlar, Türkiye'den Belçika'ya taşınan ataerkil bakış açısıyla psiko-sosyal hizmetlere başvurmaktan çekinmektedirler. Kadınlar görüşmelerde psiko-sosyal hizmetlerden ziyade sosyo-ekonomik hizmetler hakkında konuşmaya daha istekli olmuşlardır.

3.5. Barınmaya Yönelik Sosyal Hizmetler

Barınmaya yönelik hizmetlere bakıldığında ihtiyaca göre günlük, aylık, yıllık ve ücretli-ücretsiz seçenekler karşımıza çıkmaktadır. Barınma ihtiyacına yönelik bir de sosyal evler bulunmaktadır. Sosyal evlerde (genellikle) düşük gelire sahip kişiler ikamet etmektedirler. Sosyal evleri kiralama ya da satın alabilme gibi seçenekler de sunulmaktadır. Bu evlerde ikamet etme süresi kısıtlıdır. Bu süre kısıtlılığı insanların derin yoksulluktan kurtulması için motivasyon sağlamaktadır. Düşük gelire sahip, alt sosyo-ekonomik sınıfta olanlar sosyal evlere başvuru yapabilmektedirler. Sosyal evler belirli sürelerde kişilere tanınmazsa, devlet sağlayamadığı hizmet için kira desteği sunmaktadır. A3 *“OCMW, kira sözleşmesi için depozito ödemede destek oluyor.”* diyerek açıklıyor. Özneler sosyal evlerin kendisine tahsis edilememesinden kaynaklı olarak devletten aldığı ekonomik destekten şöyle bahsetmektedirler:

“Şimdi zaten ben eşimden ayrıldığımda sosyal evlere yazılmıştım. Bu ay bana kâğıt geldi, kirama yardım edecekler. Böyle güzel bir avantajı var.” (Ö5)

“Sosyal evler var. Ev, yazılıyorsun önünde bir kuyruk var, yıllarca onun açılması için bekliyorsun. Ama 5 sene olunca sana ev çıkmıyorsa, sana prim veriyorlar her ay evine destek gibi bir şey. 250 Euro'ya yakın para. Ama iyi yani, parama kirama katkı, daha rahat ediyorsun.” (Ö4)

Devlet, sosyal ev hizmetinden yararlanamayanları ekonomik olarak güçlendirmek için kira desteği sağlamaktadır. Barınma için sağlanan bu ekonomik destekler, kadınların yeni bir ev kurmasında özgürleştirici bir rol üstlenmektedir. Barınmaya yönelik sosyal hizmetlerde en önemlilerden biri sığınma evleridir.

“Bir mağdur aradığında ve daha fazla kendini güvende hissetmediğini söylediğinde, geçici sığınma evleri öneriyoruz. Normal sığınma evine gidebilirler. Bazı durumlarda acil durum sığınma evleri var oraya yönlendirebiliyoruz. Eğer eve yakın bir yerdeki sığınma evine gitmek riskli ise başka bölgelere yönlendiriyoruz ki failin şiddet riskini ortadan kaldırayabilelim.” (A4)

Görüşmelerde her kadının kendi ihtiyacına göre tasarlanmış sığınma evleri ve barınma olanaklarının olduğu görülmektedir.

“Mesela evsiz olan kadınlar için sığınaklar, şiddete maruz kalan kadınlar için sığınaklar var, çocuklu ve çocuksuz kadınlar için de. Bu belirli zamanlar için sağlanan bir hizmet ve burada aslında ne yapacaklarına karar veriyorlar. Bizim kriz dönemleri için evlerimiz de mevcut. Burada güvenliksiz ve riskli bir durum varsa buraya gidiyorlar. Bir de daha uzun dönemler için tasarlanan sığınaklar var.” (A1)

Risk altındaki kadınların yönlendirildiği “gizli adresli güvenli evler” (*safe-house*) bulunmaktadır. Belçika’da bazı sığınma evlerinin adresleri herkes tarafından bilinirken yüksek güvenli evlerin adresleri gizli tutulmaktadır. Kadınların güvenlik durumu dikkate alınarak ilgili sığınma evlerine yönlendirmeler yapılmaktadır.

“Aldım çocuklarımı, atladım sığınma evine gittim... Sığınma evinde 5 ay kaldım. Ben gittiğimde benim hiç maaşım yoktu. Onla birlikteken beni hiç çalıştırmadığı için gelirim olmadığı için, direkt gittim sığınma evine hiç ben hani para falan ödemedim. Daha onlar bana günlük bana harçlık veriyorlardı. Böyle zarfın içine koyup her gün veriyorlardı. Halbuki onlar baktığı halde, yememi, içmemi, onlar yaptığı halde elime çocuk harçlığı veri gibi zarfın içine koyup veriyorlardı. Var ya o bana bir ilginç gelmişti.” (Ö4)

3.6. Çocuk Yararına Yönelik Sosyal Hizmetler

Belçika’da boşanmada çocuklara sağlanan sosyal hizmetler çocuğun iyilik halini esas alarak düzenlenmektedir. Çocukların ihtiyacına göre çocuk paraları ilk çocuktan itibaren aylık olarak çocuğun sayısına ve yaşına göre farklı tutarlarda ödenmektedir. Çocuk parası, yetim parası, doğum parası, evlat edinme parası ve okulların açılış yardımı diye 5 çeşit çocuğun iyilik halini odak alan hizmetler bulunmaktadır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2023). Boşanma sonrasında en çok gündemde olan çocuk yardımı parasıdır. Boşanma sonrasında velayetlerin çoğu annelerde olduğundan çocuk yardımı parası kadınların hesabına yatırılmaktadır. Bu çocuk yardımını, ekonomik düzeyi yükseltmeye katkı olarak değil bakım faaliyetlerine sağlanan bir yardım olarak ele almak daha doğrudur (Dumon, 1991; Lancker ve Ghysels, 2012). Çocuk yardımı ekonomik sınıf fark etmeksizin alınan ve çocukların refah seviyesini artırmaya yönelik bir uygulamadır ve çocukların yaşına göre miktarda farklılık göstermektedir. Çocukların doğumlarından 18 yaşlarına kadar, eğer eğitimleri devam ediyorsa 25 yaşlarına kadar ebeveynlere çocuk parası yatırılmaktadır. Bu para çocuklarının ve kimi zamanda kadınların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek ekonomik bir güç sağlamaktadır. Bu çocuk parasının herhangi bir koşulunun (ekonomik durum, medeni durum vs.) olmaması çocuklar için sürdürülebilir bir destek olduğunu göstermektedir.

“Çocuk parası da olunca, evin parasını yatırıyordum, evin gazını falan yatırıyordum, gerisiyle de evin masrafını falan karşılıyordum.” (Ö3)

A4, çocuk bakım sisteminin herkes tarafından erişebilir olduğunu ve devlet tarafından da desteklendiğini belirtmektedir. Fakat kadınların anlatıları bakım hizmetlerinin kısıtlı olduğunu göstermektedir. Kadınlar çoğunlukla bakım sisteminden ziyade kendileri bakım yüklerini üstlenmişlerdir. Tek ebeveyn kadınlar için okul saatleri dışındaki saatler için ek hizmetlerin sağlanması oldukça önemlidir. Belçika’da istihdama katılan kadınlar, çocuklarını okul sonrası etüt merkezine bıraktıklarını paylaşmışlardır:

“Ben çalıştığım dönemde de benim kızım okula giderken, okuldayken bir kurum var, 10 çocuğu alıyor, o 10 çocuğa bakıyorlar, okulla bağlantılı ama. Okulla bağlantılı olan bir bölüm var, okuldan sonra öğretmen görevli. O öğretmen bütün çocukları alıyor diğer tarafa gönderiyor. Ben gidip alana kadar bir yerde kalmış oluyor. Bu hizmet, 3’ten 6’ya kadar veriyorlar. Saat 8’de başlıyorsan mesela, burada genellikle 8’de başlıyorsun, 3’e kadar bitirmen gerekiyor işleri. Bunun için belli bir ücret veriyorsun ama belli bir sene sonrasında devlet sana tekrar verdiği paranın yarısını sana veriyor. Mesela 20 Euro ödüyorsan oraya, çok uygun bir para şu an attım ama, ben toptan veriyorum onu, yarısını veriyorlar. Benim çocuğum devlet okuluna gidiyor, 30 Euro para veriyorsun aylık. Çünkü oranın, burada genelde kağıtlara para vermek, kalemlere para vermek yok. Onları zaten devlet veriyor. Bu 30 Euro verme sebebi, yemekhane. Yemekhanede oturdukları masa sandalyelere veriliyor, yemeklere verilmiyor. Kendi yemeğini hazırlayıp oraya gidiyorsun, oturduğun alana para veriyorsun. Şunu da söyleyeyim, okulla ilgili verdiği her parayı sene sonrasında tekrar alıyorsun. Yarısını ödüyorsun yarısını sana geri veriyorlar. Tüm alıp, bir sene sonra veriyorlar, sistem böyle.” (Ö1)

Boşanma kararının çocuklarla paylaşılması mesleki olarak en önemli alanlardan birini oluşturmaktadır. Boşanma kararı, çocukların yaşına uygun olarak aktarılması gereken bir adımdır. Boşanmanın çocukların okul başarısını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebileceği düşünüldüğünden, boşanma sürecinde çocukların yararına hizmetler bulunmaktadır. Örneğin ülkemizde olmayan okul sosyal hizmeti çocukların iletişim becerilerini, ders başarısını ve iyilik hallerini takip ederek gerekli durumlarda ilgili kuruluşlara yönlendirmekte ya da iş birliği içinde çalışmaktadırlar. Buna ek olarak A5, öğretmen, aile ve çocuk üçlü diyalogunu kurduklarını ve bütüncül baktıklarını belirtmektedir. Ö4’ün çocukları gerek evlilik gerekse boşanma sürecinde şiddetin tanıkları olduklarından dolayı sosyal hizmet uzmanları tarafından çocukların ana dilleri dikkate alınarak periyodik olarak görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.

CLB, öznelere konuşmaktan çekindikleri bir kurum olarak öne çıkmıştır. Bunun başlıca nedeni sosyal hizmet uzmanlarının gerekli durumlarda çocuğu alabilme yetkilerinin bulunmasıdır. Bu durum, kadınlarda korku yarattığından CLB’yi *“karıştırmadıklarını”* ifade etmişlerdir. Çocuklara yönelik sadece formal değil enformel olarak da hizmetler sunulduğu görülmektedir. A4 akran desteğine ihtiyaç duyan çocuklar için *“buddy”*lerin olduğunu ve onlardan enformel olarak destek alabileceklerini paylaşmıştır. Bu destek ile çocukların güvende hissedebilmesi için imkân sunduğu aktarılmıştır.

Boşanmada çocukların yararına olan bir başka nokta da tanıklıktır. 12 yaşından büyük çocuklar çocuk dostu bir dille hâkim tarafından uygun görülen mekânda dinlenebilmekte, çocukların mahkemeye gelmesi önlenmektedir.

“Hakimle çocuğun yanında bir de güven kişisi (trust-person) bulunuyor, onlara soruluyor birini yanında getirmek ister misin diye, isterlerse bir ebeveynlerini ya da çevrelerindeki birini getirebiliyorlar. Burada kendilerini daha destekleyici olarak hissedebiliyorlar.” (A4)

Çocuğu odak alan hizmetlerden biri de Aile Adalet Merkez’leridir. Bu merkezlerde tutuklu olan ebeveynlerle görüşmeler gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra babalık görevini uzun bir süre yerine getirmeyen ve çocuklarıyla iletişim kurmayan babalarla görüşmeler sosyal hizmet uzmanları tarafından burada gerçekleştirilmektedir. Kimi zaman bu görüşmeler mahkemeden gelen kararlar gerçekleştirilmektedir. Ebeveyn-çocuk buluşma alanları, kimi zaman dede ve anneanne-babaannelerin de kullandığı bu alanlar, çocukların iyilik halinin korunması için tasarlanmıştır. Burada amaç ebeveyn-çocuk arasındaki iletişimi sağlamak, bağ kurmasını sağlamak, sağlıklı olarak bu iletişimi sürdürebilmektir. Aktörler merkezi şöyle aktarmaktadırlar:

“Mesela 7 yıl hiç çocuğunu görmek istemeyen bir baba düşünün, sonra gidip görmek istiyorum diyor hâkim diyor ki neden geldin ve şu an görmek istiyorsun?” (A5)

“Velayet annedeyse ve anne-baba arasında bir sorun varsa bu merkeze gidiyorsunuz çocuğunuzla ve baba orada çocuğu ile oynayabiliyor, görüşebiliyor, ya da bir sorun varsa oradaki uzmanla görüşebiliyor.” (A3)

Ebeveyn-çocuk buluşmaları merkezde olabildiği gibi iletişim sağlıklı bir boyuta ulaştığı durumlarda uzmanlar kontrolünde merkez dışında da görüşmeler gerçekleştirilmektedir. Son olarak çocukların boşanma ve velayet sürecinde örselenmelerini engellemek için ücretsiz icra takip sistemi bulunmaktadır. Velayeti olmayan ebeveynin çocuğu kaçırdığı durumlarda kişiye cezai işlem uygulanmakta ve olası velayet durumu da olumsuz etkilenmektedir. Boşanmalarda çocukların örselenmesini önlemek için çocuklarla olduğu gibi ailelerle de çalışmalar yapılmaktadır.

“Aileler ile bir kurs oluşturuyoruz. Elbette çocuğun da istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda bir süreç işliyor. Çocuğu sistem içinde sıkışmayıp alan oluşmasını istiyoruz. Çünkü boşanma sürecinde ve sonrasında çiftler tartıştığında çocuklar arada kalıyorlar, her iki tarafı da üzme, kırmak istemiyorlar ve bi şekilde dışına doğru itiliyorlar. Oysaki devam eden tüm ilişki neredeyse çocuk üzerinden devam ediyor. Biz bu çiftler için 12 kişi 6 çift ebeveyn, 8 oturumluk bir grup çalışması oluşturuyoruz.” (A5)

Boşanma sürecinden çocuklar “bir savaşın ortasında” kalabilmekte ve bu süreçten olumsuz etkilenabilmektedirler. Fakat çocukların iyilik hallerinin düşünüldüğü ihtiyaca yönelik hizmetlerin varlığı ve gerekli durumlarda sosyal hizmet uzmanlarıyla gerçekleşen görüşmeler çocuğun bu “savaştan” rahatça kurtulabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu yüzden ailelerin ortak diyalog geliştirebilecek hizmetlere erişebilmeleri ve onları ortak bir zeminde buluşturabilmeleri çocukların yüksek yararı için çok önemlidir.

4. Tartışma

Yapılan bu çalışmada Belçika’da kadınlara sağlanan hizmetler ve Belçika’da boşanmış Türk kadınların yararlandığı sosyal hizmet deneyimleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Görüşme yapılan kadınların biri hariç dördü evlenip Belçika’ya göç etmişlerdir. Dolayısıyla kadınların Belçika’daki evlilik hayalleri baskı, otorite ve izolasyonla başlamıştır. Literatüre benzer şekilde (Taş, 2014) birçok kadın eşin ailesiyle yaşamaya başlamıştır. Kadınların gerek gündelik yaşamlarında gerekse hizmetlere erişimde karşılaştıkları en önemli sorunların başında dil problemi gelmiştir. Kaya ve Kentel (2007)’in araştırması da kadınların Belçika’da yaşadığı sorunlardan birinin dil eksikliği olduğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle Belçika’ya yeni gelen kadınlar dil bilmedikleri yabancı bir yerde tamamen eşlerine ve/ya eşlerinin ailelerine bağ(ım)lı yaşamışlardır. Kadınlara yüklenen toplumsal cinsiyet rolleriyle beraber “gelinler” evin için hapsedilme deneyimlerini paylaşmışlardır. Bu izolasyon kadınların topluma entegre olmasını ve uyum sağlamasını giderek zorlaştırmakta, evlilik sürecinde olduğu gibi boşanma aşamasında da sağlanan hizmetler hakkında bilgi sahibi olma ve yararlanabilme ihtimallerini düşürmektedir. Timmerman (2006) Belçika vatandaşı olmayan kişilerin “entegrasyon/uyum programları”na katılmaları gerekse de birçok kişinin eşleri nedeniyle bu kurslara katılmadıklarını belirtmektedir. Kadınlar gerek evlilik süresince gerekse boşanma sürecinde, dil ve bilgi eksikliğinden dolayı doğru hizmetlere erişimde zorluk yaşamışlardır, kimi zaman yardım alamamışlardır (Kaya ve Kentel, 2007; Taş, 2014, s.230). A5 bu durumu “CAW’ye başvuran kadınların da çocukların da haklarını bilmeleri ve buna erişmeleri çok önemli. Bunu normal sürecin bir parçası gibi öğretmek istiyoruz.”

sözleriyle özetleyerek kadınların farkındalığı ve erişimini bütünün bir parçası olarak ele almanın önemini vurgulamıştır.

Taş (2014, s.229)'ın çalışmasını destekler nitelikte, bu çalışmada da kadınlar dil öğrenmek, çalışmak ya da sosyal yaşama katılmak isteseler de eşlerinden ya da eşlerinin ailelerinden korktukları ve onlar tarafından engellendikleri ortaya çıkmıştır. Eşler var olan güçlerini ve iktidarlarını kaybetmemek için çoklu ve sistematik şiddet uygulamakta, bunu da en çok kadınları izole etme taktiğine başvurdukları görülmektedir. Kadına yönelik baskı, şiddet ve kontrol sadece eş tarafından değil evin büyükleri olan eşin aile tarafından da sür(dürül)müştür. Özellikle eğitim düzeyi düşük ve sistematik şiddete maruz kalan kadınlar göçmen kadınlar içinde savunmasız bırakılmışlardır. Kadınların sadece ev içindeki yeniden üretimi, dil bilmemeleri ve toplumsal cinsiyet rollerine uyum sağlamaları gibi birçok nedenden dolayı iş gücü piyasasına girememekte, bu durum da kadınların eşlerine ve eşlerinin ailelerine karşı bağımlılıklarını pekiştirmiştir (Akçapar, 2007, s. 404; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011, s.30). Buna ek olarak Belçika'ya evlenerek gelen kadınlar eşleri üzerinden oturum izni almaktadırlar. Eşlerine ve/ya eşlerinin ailelerine bağımlı olan kadınlar boşanma sonrasında da sınır dışı edilme tehdidi ve riskiyle karşıya kalmışlardır (Erten, 2017, s.30).

Türkiye'den evlenerek Belçika'ya göç eden kadınlar kök aileleriyle olan sosyal desteklerden uzak kalmışlardır. Göç etme deneyimiyle beraber sosyal/kültürel sermayelerinden uzak olmaları kadınların bu destek sisteminin zayıflamasına/kopmasına neden olmuştur. Bu bağların kopuşu ve zayıflaması, aynı zamanda bilgi erişimindeki sınırlılıklar kadınları sistem içinde yalnız bırakmıştır. Kadınların sosyal destek eksikliği ve kültürel farklılıklar, Belçikalı Türklerin evliliklerindeki kırılma noktası beraberinde getirmektedir (Dupont vd., 2020). Dil bariyerine ek olarak kültürel engeller de göçmen kadınların eş seçiminde olduğu gibi boşanma ve hizmetlere erişiminde de arkadaş, aile gibi sosyal çevreden (Timmerman, 2006) aldıkları bilgiyle ilerlediklerini, CAW'den destek almadıklarını göstermektedir. Kimi zaman aynı kültürde ve farklı ülkede yaşamak kadınlar için zorlayıcı olsa da kültürel ortaklık kadınlar için bir alan açmıştır. Türkler, hemşehirlilerin "gurbette" birliğinin dayanışmasına inandıkları için Türklerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde yaşamayı tercih etmektedirler (Manço, 2000). Belçika'da kadınlar hemşehirli oldukları çevreden sosyal destek almışlardır. Bu, sosyal hizmet açısından sosyal sermaye ve sosyal ağların kültürle şekillenmesinde önemli bir yerde durmaktadır (Smith, 1999). Boşandıktan sonra Türk mahallelerinde yaşamaya devam eden kadınlar kimi zaman boşanmanın toplumsal baskısını deneyimlediklerini aktarmışlardır. Var olan sosyal hizmetler, kadınların, sistem içerisinde kalmasını ve söz söylemesini, kendilerini inşa etmelerini olanaklı hale getirebilmektedir. Çünkü sosyal sermaye mekâna özgüdür ve bu yüzden de nakledilmesi zordur (Faist, 2003, s.46).

Kadınların kök aileleri "gelin" giden ve gözden irak olan kızlarının boşanma kararına karşı ilk olarak destekleyici tutum sergilemedikleri görülmüştür. Kadınların "*Ayaklarımın üzerinde durdum.*" sözleriyle sosyal sermayelerinin olmadığı durumlarda bile devletin desteğiyle güçlendikleri görülmüştür. Kadınlara sağlanan barınma ve kira desteği, bunlara ek olarak şiddetle mücadele kapsamında kadınların ihtiyaçlarına yönelik sağlanan sığınma evleri gibi hizmetlerin kadınların yaşamını kolaylaştırdığı ve bu hizmetlere erişilebilirliğin kolay olduğunu ortaya çıkmıştır.

Belçika’da göçmen Türk bir kadın olarak boşanmanın da bu nedenle kendi içinde zorlukları bulunmaktadır. Hatipoğlu Aydın (2015)’a göre ayrımcı toplumsal kurallar ve toplumsal cinsiyet yapısı, kadınların adalet sistemlerine erişimini etkilemektedir. Her ne kadar Belçika’nın kadınlara sağladığı haklar ve hizmetler olsa da kadınların önündeki kültürel ve toplumsal bariyerler adalete erişimlerini etkilemiştir. Belçika’nın adalete erişimi puanına bakıldığında, 139 ülke arasında 14. Sırada yer alarak iyi bir adalete erişim indeksi olduğunu göstermektedir (World Justice Project, 2021). Kadınların Belçika sistemindeki genel hizmetlere bakıldığında kadınların yaşadıkları sorunlara hizmet eksikliğinden çok bilgi eksikliğinden ve kültürel yapıdan kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle kadınların adalete güvenlerinin yüksek olduğu görülmüş, hizmetlere ve işleyişe yönelik olumsuz bir paylaşım yapılmamıştır. Buna ek olarak, kadınların nafaka ve velayet gibi konularda adalete güvenlerinin olduğu görülmüştür. Kadınların adalete erişimle ilgili tek çekimser oldukları ve kendilerini yeterince temsil edemedikleri yer mahkemede dil bariyeri nedeniyle kendi istediklerini söyleyememiş olmaları, bu nedenle adli yardımdan ücretsiz avukat tahsis edilse dahi Türkçe bilen avukatlara yönelmiş olmalarıdır.

Sosyal hizmet uzmanları özellikle çalışma deneyimi olmayan ya da aile yanında ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların sistem içinde özgüven kazanma ve güçlendirme ihtiyacı olduğunu vurgulamışlardır. Dolayısıyla kadınların kendi hayatlarına devam edebilmeleri, öncelikli ekonomik destek ve/ya iş bulma aracılığıyla olmaktadır. Gailly (1997, s.149)’nin ifade ettiği gibi kadınlar ev ile sınırlandırıldığında, Belçika’nın sistemi ile bağın kurulmasına imkân bulunmamaktadır. Ataerkil yapıda kadınlar aile içinde konumlandığında, ücretsiz ev içi emekleri onların baskı altında kalmasına neden olmaktadır. Sosyo-ekonomik hizmetlerin çoğunun OCMW ile yani ekonomik destek aracı ile de sağlanmış olduğu görülmüştür. OCMW’nin tanınırlığı ve erişebilir olması kadınların hizmetlerden sorunsuz faydalanabildiğini göstermiştir.

Tek ebeveynli aile olan tüm özneler, istihdama boşandıktan sonra katılmışlardır. Tablo 2’den de görüldüğü üzere çoğunlukla temizlik personeli olarak, vasıfsız işlerde çalışmışlardır. Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü’ne göre Belçika’da tek ebeveyn annelerin istihdama katılım oranı %54 iken, yoksulluk riskinde kadınların oranı da %16,5’tir (European Institute for Gender Equality, 2022). Kadınların hem göçmen hem de vasıfsız (dil bilmeyen/eğitimi olmayan) olmalarına ek olarak boşanmaları ekonomik olarak kadınları alt sınıflara doğru itmektedir. Dil sorunu olan ve eğitimi düşük kişilerle çalışmak VDAB için de sorun olabilmektedir (Froy vd., 201, s.47). Özellikle evlilikleri boyunca evde olan, çocuk bakımını üstlenen ya da ücretsiz olarak aile yanındaki işletmelerde çalışan kadınlar boşanma sonrasında OCMW’den destek alsalar dahi belirli dönemde ekonomik olarak zorlandıklarını belirtmişlerdir. Erkeklerle eşit ekonomik fırsatlara sahip olamayan kadınlar, boşandıktan sonra çocuklarla beraber giderek dezavantajlı duruma düştükleri (Okin, 1989, s.405) ve/ya yoksullaştıkları görülmüştür. Ayrıca kadınlar göçmen olmaktan kaynaklı ayrımcılık ve dışlanmaya (Gelekçi, 2010, s.171) maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Kadınların istihdama katılımı, bakım hizmetleri ve var olan sosyal hizmetler kadınların güçlenmesine imkân sunmakta ve evden ayrılmalarında güçlendirici bir etkiye sahip olmaktadır. Esping-Andersen (2011, s.18), Belçika’da 3 yaş altı çocuklara bakım hizmeti sağlandığını fakat bunun sadece %30 oranında olduğunu belirtmektedir. Bu durumda kadınların ücretsiz bakım emeği hizmeti sağladıkları görülmektedir. Düşük ücretli ve esnek yapıları çocuk bakım destek hizmetlerinin eksikliği, kadın istihdamın önünde engel koymaktadır (Froy vd., 2012, s.47). Ama aynı zaman kadınların boşanma sonrası evin geçimini sağlamaları için istihdama katılmalarını da gereklidir. Bunun yanında kadınların istihdama katılmaları ve sosyal çevre ile bütünleşmeleri

kadınların sosyal ağ kurabilmeleri açısından önemlidir. Kadınların sosyo-ekonomik hizmetlere erişebilmesi kadınların güçlenmelerine olanak sağlamaktadır.

Son olarak tek ebeveyn annelerin ihtiyaç duyduğu en önemli ihtiyaçlarından biri çocuk yararına sağlanan hizmetlerdir. Belçika’da çocukların yüksek yararı gözetilerek hizmetler sağlandığı görülmektedir. Çocuklara yönelik hizmetler bazen formelken bazen enformel olarak yürütülmektedir.

5. Sonuç

Sosyal hizmet açısından göçmenlerle çalışmak giderek artan önemli bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek Türkiye’ye göç eden gerekse Türkiye’den göç eden nüfus gruplarının artışı göçmenlerin sosyal hizmet ihtiyacını ortaya koymaktadır. Özellikle kırılgan bir grup olan göçmen kadınların dilini bilmedikleri bir ülkeye evlenerek göç etmeleri önemli bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında Belçika’da boşanmış Türk göçmen kadınlara sağlanan sosyal hizmet modeli anlamaya çalışılmıştır.

Belçika’da kadınların özgürleşmesine ve bağımsızlaşmasına yönelik sosyal, hukuki, ekonomik hizmetler kadının güçlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle boşanma sürecinde ve sonrasında kadınların istihdama katılması, devlet tarafından ekonomik olarak da desteklenmeleri bu süreci kolaylaştırmıştır. Belçika’da kadınlara sağlanan hizmetler kadınların eğitim, adalete erişim, ekonomik, psiko-sosyal, barınma ve çocukla ilgili ihtiyaçlarına yanıt verdiği fakat yine de özellikle kültüre duyarlı hizmetlerin eksiklerinin olduğunu da göstermektedir. Bu noktada göçmen kadınların kültürüne duyarlı hizmetlerin erişilebilir olması önerilmektedir.

Sosyal hizmetler sağlanırken, muhafazakâr refah devleti olmasına karşın boşanmayı “kutsal” ailenin bir sonu olarak görmediği, bunun aksine tek ebeveynli aileleri destekleyici sosyal haklar ve hizmetler sağladığı görülmektedir. Belçika’nın bu hizmetler ağı, kadınların sistem içerisinde güçlenmesine, entegre olmasına, kadını hem bir birey hem de bir anne olarak kimliğini kazanmasına olanak sağladığı düşünülmektedir. Oluşan yeni tek ebeveynli aileler ile hem bireyi hem çocuğu hem de aileyi bütüncül bir şekilde korumaktadır. Bu nedenle bu çalışma sunulan Belçika modeli örneği hem tek ebeveynli aileyi hem de bireyi birbirinden ayırmadan, birbiriyle uzlaştıran muhafazakâr refah devleti olarak karşımıza çıkmaktadır. Belçika’da göçmen Türk kadınların devletten aldığı hizmetlere yönelik olumlu deneyimleri ve memnuniyetleri örnek alınarak, Türkiye’de boşanmış kadınların ve tek ebeveynli annelerin güçlendirilmesine yönelik hizmet sağlanması açısından önemlidir. Belçika’daki sosyal hizmet modelinin benimsenerek Türkiye’de uygulanması açısından bazı düzenlemeleri kendine örnek alması önerilmektedir. Ayrıca Belçika’ya evlenerek göç edecek kadınlara yönelik Türkiye’de bilgilendirmeler yapılmalı, hangi durumlarda nerelere başvuracağına dair bilgiler verilmelidir. Evlilikleri boyunca evlerinde izole olan kadınların sosyalleşebilmeleri için toplumsal yaşama katılım/adaptasyon toplantıları zorunlu olmalıdır. Özellikle dil bilmeyen kadınların gerekli durumlarda hangi birimlere başvuracağı bilmeleri kadınları güçlendirecektir. Kadınlar özellikle hukuki süreç (polise başvurma, sığınma evi, boşanma davası, velayet, nafaka v.b.) konularında mahallelerinde bulunan merkezler aracılığıyla bilgilendirilmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Akçapar, Ş. (2007), "Batı Avrupa'da Yaşayan Türk 'İthal' Gelinleri ve Entegrasyon Sorunları: Belçika Örneği", (Ed. A. Kaya; B. Şahin), *Kökler ve Güzergâhlar*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları: 301-421.
- Antwerpen (2022a), Sociale hulp in Antwerpen, <https://www.antwerpen.be/product/sociale-hulp-in-antwerpen>, (Erişim: 06.07.2022).
- Antwerpen (2022b), Leefloon aanvragen, <https://www.antwerpen.be/product/leefloon-aanvragen#rubrieken-uuid-6c7ea7cb-71b0-48d7-a7e4-3a6d8c496863>, (Erişim: 07.07.2022).
- Antwerpen (2022c), Sociale Dienstverlening, <https://www.antwerpen.be/info/5a1569a6ca69bcc2b2482d15/sociale-dienstverlening>, (Erişim: 06.07.2022).
- Braun, V.; Clarke, V. (2006), Using Thematic Analysis in Psychology, *Qualitative Research in Psychology*, C: 3, S:2, 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- Castels, S.; Miller, M. J. (2008), *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CAW (2022), Slachtofferhulp Antwerpen, <https://www.caw.be/locaties/slachtofferhulp-antwerpen/>, (Erişim: 15.07.2022).
- Council of Europe (2018), Women's Access to Justice a Guide For Legal Practitioners, <https://rm.coe.int/factsheet-womens-access-to-justice/16808ff44e>, (Erişim: 03.04.2022).
- Creswell, T. (2017), Nitel Araştırmacılar için 30 Temel Beceri, (Çev. H. Özcan), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dedeoğlu, S.; Gökmen, Ç. E. (2011), *Göç ve Sosyal Dışlanma*, Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık.
- Dumon, W. (1991), "Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikaları (Çev. M. R. Esengün)", *Aile ve Toplum*, 1(2).
- Dumon, W. (2005), "Belgium's families", (Ed. B. N. Adams; J. Trost), *Handbook of World Families*, California: Sage: 215-234.
- Dupont, E.; Van Pottelberge, A.; Van de Putte, B.; Lievens, J.; Caestecker, F. (2020), "Divorce in Turkish and Moroccan Communities in Belgium", *European Journal of Population*, C.36 S.4: 617-641. <https://doi.org/10.1007/s10680-019-09545-w>
- E-European Justice (2022), Divorce and Legal Separation Belgium, https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-be-en.do?init=true&member=1, (Erişim: 05.05.2022).
- Ertan, E. (2017). *Almanya'ya Evlilik Yoluyla Göç Eden Kadınların Karşılaştıkları Güçlükler ve Güçlükleri Yenme Stratejileri (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Esping-Andersen, G. (2011), *Tamamlanmamış Devrim (Çev. S. Çağatay)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- European Institute for Gender Equality (2022), Gender Equality Index, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/country/BE>, (Erişim: 19.08.2022).
- Eurostat (2021a), Crude Divorce Rate, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TPS00216/default/table?lang=en>, (Erişim: 02.09.2023).
- Eurostat (2021b), Crude Marriage Rate, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TPS00206/default/table?lang=en>, (Erişim: 02.09.2023).
- Faist, T. (2003), *Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar (Çev. A. Z. Gündoğan)*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Froy, F.; Giguere, S.; Pyne, L.; Wood, D. E. (2012), Building Flexibility and Accountability in Local Employment Services, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kg3mkv3tr21-en.pdf?expires=1653325146&id=id&accname=guest&checksum=F3FC65E6CD3F5860326EB41A2098F317>, (Erişim: 15.05.2022).
- Gailly, A. (1997), "Turkish Immigrants in Belgium", (Ed. I. Al-Issa; M. Tousignant), *Ethnicity, Immigration, and Psychopathology*, New York: Plenum Publishing: 147-168.
- Gelekçi, C. (2010), Belçika'daki Türk Çocuklarının Eğitim-Öğretim Yaşantılarında Karşılaştıkları Sorunlar ve Ayrımcılığa Yönelik Görüşleri, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.12: 163-194.

- Gelekçi, C.; Köse, A. (2009), Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Göktuna Yaylacı, F. (2012), "Belçika'da Türklerin Dil Kullanımları", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.2: 63-88.
- Gunn, V.; Muntaner, C.; Ng, E.; Villeneuve, M.; Gea-Sanchez, M.; Chung, H. (2019), "The Influence of Welfare State Factors on Nursing Professionalization and Nursing Human Resources: A Time-Series Cross-Sectional Analysis, 2000–2015", *Journal of Advanced Nursing*, C.75, S: 11: 2797–2810. <https://doi.org/10.1111/jan.14155>
- Hatipoğlu Aydın, D. (2015), "Kadınların Adalete Erişimi", *Ankara Barosu Dergisi*, C. 4: 77-107.
- Kaya, A.; Kentel, F. (2007), Belgian-Turks A Bridge or a Breach between Turkey and the European Union? Belçika: King Naudauin Foundation.
- Kümbetoğlu, B. (2011), Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lancker, W. V.; Ghysels, H. (2012), "Who benefits? The Social Distribution of Subsidized Childcare in Sweden and Flanders", *Acta Sociologica*, C.55, S.2: 125-142. <https://doi.org/10.1177/0001699311433428>.
- Lesthaeghe, R. (Ed.) (2000), "Transnational Islamic Communities in Multilingual Secular Society", *Comunités And Generations: Turkish and Moroccan Populations In Belgium*. Belgium: VUB University Press.
- Lievens, K.; Vandenbroucke, F. (2015). Institutional moral hazard in the multi-tiered regulation of unemployment in Belgium – Background paper, <http://www.frankvandenbroucke.uva.nl/wp-content/uploads/2017/05/277.pdf>, (Erişim: 16.05.2022).
- Manço, A. A. (2000), "Belçika'da Türklerin 40 yılı (1960-2000)", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, C.1, S.1: 119-133.
- Morel, N. (2007), "From Subsidiarity to 'Free Choice': Child-and Elder-Care Policy Reforms in France, Belgium, Germany and the Netherlands", *Social Policy & Administration*, C:41, S:6: 618-637. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2007.00575.x>.
- Okin, S. M. (1989). *Justice, Gender, and the Family*. New York: Basic Books.
- Özdemir, S. (2004), Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Patton, M. Q. (2018), Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri (Çev. Ed. M. Bütün; S. B. Demir), Ankara: Pegem Akademi.
- Saka, Y. (2010), *Avrupa Birliği Sosyal Politikasının Gelişimi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Sosyal Politikasına Uyumu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maliye Bakanlığı, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Ankara, Türkiye.
- Swennen, F. (2021). *Belgium*, <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Belgium-Swennen.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.08.2022).
- Symoens, S.; Bastaits, K.; Mortelmans, D.; Bracke, P. (2013), "Breaking Up, Breaking Hearts? Characteristics of the Divorce Process and Well-Being After Divorce", *Journal of Divorce & Remarriage*, C.54, S. 3:177-196. <https://doi.org/10.1080/10502556.2013.773792>.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2017), *Dünyada Sosyal Politika ve Sosyal Konut Uygulamaları*, <https://aile.gov.tr/uploads/sygm/uploads/pages/kitaplar/sosyal-konut-uygulamaları.pdf>, (Erişim: 10.08.2022).
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2023). Belçika. <https://www.csgb.gov.tr/digm/contents/sosyalguvenlikulkekonuveleri/belcika/>, (Erişim: 04.09.2023).
- Taş, E. (2014), "Evlilik göçüyle Türkiye'den Belçika'ya Gelen Gelinler ve Boşanma Sorunu", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.20): 217-236.
- Timmerman, C. (2006), "Gender Dynamics in the Context of Turkish Marriage Migration: The Case of Belgium", *Turkish Studies*, C.7, S.1: 125-143. <https://doi.org/10.1080/14683840500520642>.
- Vertovec, S. (2007), "Super-Diversity and Its Implications", *Ethnic and Racial Studies*, C.29, S.6: 1024-54. <https://doi.org/10.1080/01419870701599465>.
- World Justice Project (2021), Rule of Law Index, <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-INDEX-21.pdf>, (Erişim: 05.05.2022).

Extended Summary

Social Services Provided to Divorced Turkish Immigrant Women: An Example of the Belgian Model

This study explores the experiences of social services provided to divorced Turkish immigrant women in Belgium. This study was conducted through qualitative research method to understand the experiences of Turkish immigrant women in Belgium in depth. In this context, a total of 11 interviews were conducted with 5 Turkish immigrant divorced women and 6 actors (5 social workers and 1 lawyer) with a semi-structured interview guide in accordance with the purpose of the study. The data obtained from the interviews were transcribed and analyzed using MAXQDA qualitative analysis software. Six themes emerged within the scope of the study. These themes are: Migrating to Belgium by Marriage, Divorced Women's Access to Justice in Belgium, Social Services as an Instrument of Economic Emancipation in Belgium, Social Services as a Tool for Psycho-Social Empowerment in Belgium, Social Services for Shelter, and Social Services for the Benefit of Children.

In this study, we tried to reveal the services provided to women in Belgium and the social service experiences of divorced Turkish women in Belgium. One of the most important problems that women face both in their daily lives and in accessing services is the language problem. Especially women who recently arrived in Belgium lived completely dependent on their husbands and/or their husbands' families in a foreign place where they did not speak the language. Along with the gender roles attributed to women, "brides" shared the experience of being confined to the home. This isolation makes it increasingly difficult for women to integrate and adapt to the society and reduces their chances of being informed about and benefiting from the services provided during the divorce phase as well as during the marriage process. This study also revealed that even if women want to learn a language, work or participate in social life, they are afraid of their husbands or their husbands' families and are prevented by them. In order not to lose their existing power and authority, husbands use multiple and systematic violence, most commonly through the tactic of isolating women. The oppression, violence and control against women is perpetuated not only by the husband but also by the elders of the household, the husband's family. Especially women with low levels of education and those who have been subjected to systematic violence have been left vulnerable among migrant women.

The breakdown of social support system due to migration exacerbates the vulnerability of migrated Turkish women in Belgium. Cultural and language barriers impede access to information, leaving women reliant on friends and family. Despite facing social pressure, those who continued living in Turkish neighborhoods found support within their communities. Existing social services can make it possible for women to stay within the system and have a voice, to construct themselves. It was observed that women's families of origin did not initially display a supportive attitude towards the divorce decision of their daughters who were "brides" and out of sight. It has been revealed that services such as housing and rent support provided to women, as well as shelters provided for women's needs within the scope of combating violence facilitate women's lives and that these services are easily accessible.

Belgium provides rights and services to women, cultural and social barriers to women have affected their access to justice. Looking at the general services in the Belgian system, it is seen that the problems experienced by women stem from lack of information and cultural structure rather than lack of services. For this reason, it was observed that women's trust in justice was high, and no negative comments were made about the services and functioning. In addition, it was observed that women have confidence in justice in matters such as alimony and custody. The only place where women are hesitant about access to justice and cannot adequately represent themselves is that they cannot say what they want in court due to language barriers, and therefore they turn to Turkish-speaking lawyers even if they are allocated a free lawyer from legal aid. Social workers emphasized that especially women with no work experience or working as unpaid family workers with their families need to gain self-confidence and empowerment within the system. Therefore, women's ability to move on with their lives is primarily through economic support and/or finding a job. It was observed that most of the socio-economic services were also provided through OCMW, the economic support tool. In addition to the fact that women are both migrants and unskilled (nonlinguistic/uneducated), divorce pushes them economically towards the lower classes. Women who stayed at home during their marriage, undertook childcare or worked unpaid in enterprises near the family stated that even if they received support from OCMW after divorce, they had economic difficulties in certain periods. Women's participation in employment, care services and existing social services provide opportunities for women's empowerment and have an empowering effect on women leaving the home. In addition, women's participation in employment and integration with the social environment are important for women's ability to establish social network. Finally, one of the most important needs of single parent mothers is services in the best interest of the child. Services for children are sometimes formal and sometimes informal.

The study concludes that Belgium's comprehensive support services contribute to the empowerment of divorced women, bridging the gap between conservative welfare policies and the changing dynamics of single-parent families. While acknowledging some gaps in culturally sensitive services, the positive experiences of Turkish women in Belgium offer insights for improving services for divorced and single-parent mothers in other contexts, such as Turkey. While providing these services, it is seen that despite being a conservative welfare state, it does not see divorce as the end of the "sacred" family, on the contrary, it provides social rights and services that support single-parent families. Belgium's network of services is considered to empower and integrate women within the system and enable women to gain their identity as both an individual and a mother.